

Живка Ромелић

РУДНИЧКА АРХИВА
КАО ИЗВОР ПРОУЧАВАЊА КУЛТУРЕ СТАНОВАЊА РУДАРА
У ТИМОЧКОМ РЕГИОНУ

— прилог проучавању —

Проучавање културе становања рудара на основу рудничке архиве представља прилог проучавању истоимене теме — потпројекта у оквиру дугорочног пројекта (*Етнолошка истраживања рударства у Тимочком региону*, који се реализују у рударским насељима на територији североисточне Србије (општине Зајечар, Књажевац, Бољевац, Соко бања, као и Бор и Мајданпек).¹ Ово саопштење је у ствари резултат једне од фаза у истраживању ове области, да би се скренула пажња на богату рудничку архивску грађу, која није релевантна само за сва истраживања већ може послужити и другим.

Пре почетка излагања потребно је још рећи да су у етнолошкој литератури стан и становање третирани као једна од примарних људских потреба, чије проучавање доприноси сагледавању човека као друштвеног бића, заједно са његовом културном средином и вредностима које владају у њој.² Култура становања одражава и међусобни утицај човека и простора за становање, као и његово понашање које произлази из тог односа. Са етнолошког аспекта, третирана је првенствено у контексту степена привредног развоја и друштвених односа на селу, а у оквиру свеобухватних проучавања трансформација у традиционалној култури.³

Култура становања рудара у оквиру етнолошких истраживања рударства у североисточној Србији проучава се, као што је већ речено, у оквиру истоименог пројекта, чији је основни циљ изналажење и сагледавање елемената рударске културе, као и сегмената традиционалне културе, који су претрпели извесне трансформације

¹ Пројект *Етнолошка истраживања рударства у Тимочком региону* обухвата истраживања разнородних елемената рударске културе у рударским насељима североисточне Србије. Реализује се уз учешће сарадника Етнографског Института САНУ, Одељења за етнологију Филозофског факултета у Београду, Етнографског музеја, Музеја рударства и металургије у Вору, Завичајног Музеја у Књажевцу и Завода за заштиту споменика културе у Нишу.

² Д. Николић, *Култура становања у неким приградским насељима Београда*, Зборник радова Етнографског Института, књ. 14—16, ЕИ САНУ Београд 1984, 57.

³ Погледати као под бр. 1. група аутора, 159, 267, 357, 501.

Сл. бр. 1 — Део рударске колоније из 1930. године

због тога што су њихови носиоци постали рудари или је тај процес у току. Са тог становишта, ова тематска област представља још један од видова сагледавања функционалних садржаја свакодневног живота припадника једној професији, за коју се може рећи да има специфичну културу.

Основни правци истраживања културе становања рудара усмерени су на истраживање развоја стамбених објеката у рударским насељима, односно констатовање свих облика становања запослених у рудницима на тим просторима, с приказом опремљености стамбеног простора и организацијом живота у њима, а као вид прожимања рударске културе са носиоцима друге делатности, где се може уочити утицај развоја рударске културе на традиционалну — сеоску и урбану културу.

Досадашња теренска истраживања показала су да је могућно издвојити примарне елементе овог сегмента рударске културе који се односе на типске стамбене објекте, детерминисани временом и начином градње, као и њиховом функцијом. Руководећи се тиме могућна је следећа полазна класификација стамбених објеката:

1) стамбени објекти грађени при отварању рудника (и даље током њиховог развоја), из којих се формирају и из којих израстају будући привредни и административни, односно градски центри и

Сл. бр. 2 — Кућа у Бор-Селу почетком овог века

2) стамбени објекти грађени за потребе рудника који се по њиховом затварању напуштају, или даље егзистирају у промењеним условима привређивања.

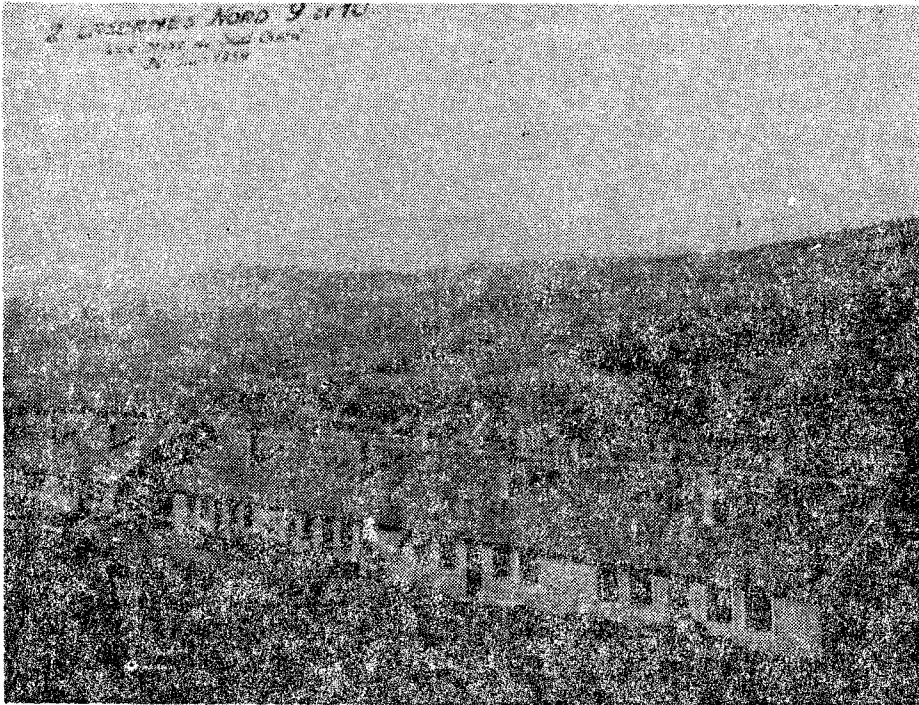
Даља класификација стамбених објеката искључиво зависи од развоја датог рудника (чиме се ја овом приликом не бих бавила).

С обзиром на то да истраживања обухватају период од обнове српског рударства, значи од средине прошлог века до данас, од несумњивог је значаја сва писана и документарна грађа везана за ту област, простор и време. Због тога се приступило и упознавању са доступном архивском грађом, и то најпре у рудничким архивима.⁴ Овом приликом изложићу део архивске грађе Одељења Архива Тимочке Крајине (Зајечар) у Бору, која је од значаја за проучавање ове теме.

Борски рудник, настао на месту Бор-села⁵, отворен је 1903, и као такав егзистирао је све до 1947. године, када је званично проглашен

⁴ Рудничке архиве су од рудника до рудника мање или више очуване, а најкомплетнија је она у руднику Боговина (општина Вољевац), која садржи, поред осталог, много грађе о развоју рударске колоније у овом сеоском насељу (скице, планови, шематски прикази станова и др.).

⁵ Ф. К а н и ц, *Србија — земља и становништво*, књ. 2, Београд 1987, 411.

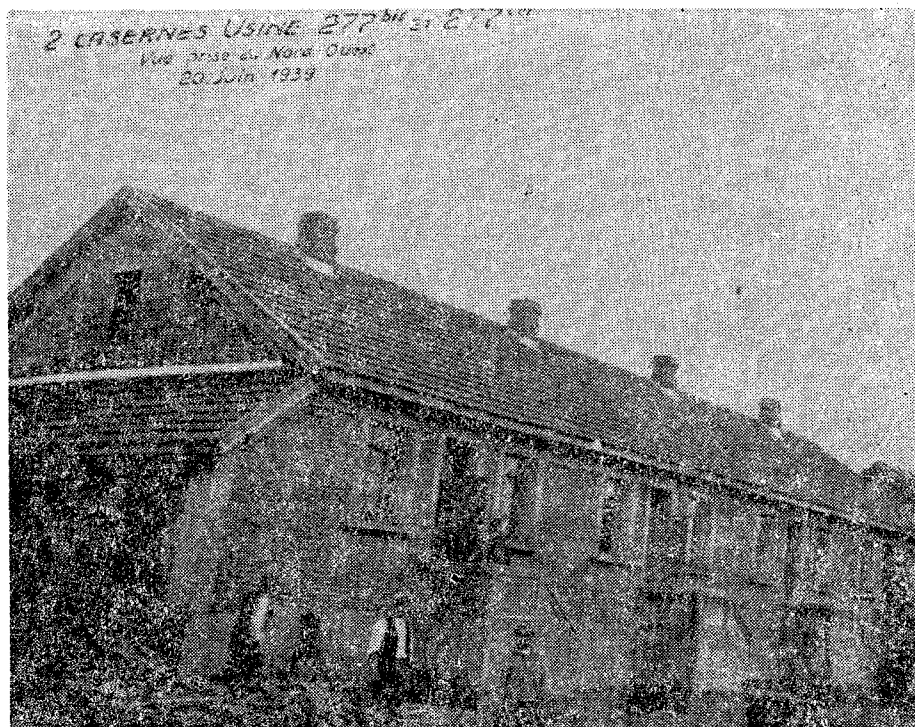
Сл. бр. 3 — Радничка колонија из 1939. године (за самце)
— колективно становање —

градом.⁶ У том периоду Рудник је саградио 1247 станова⁷. Од отварања до другог светског рата био је експлоатисан и у власништву „Француског Друштва Борских Рудника, Концесија Св. Ђорђа“. Из тог периода потиче истоимени Фонд архивске грађе, односно фонд Француског Друштва Борских рудника (у даљем тексту ФДБР), са опсежном, аутентичном и значајном грађом о развоју рудника.

Међу најзначајнијим документима свакако је Генерални план Бора из 1930. године (XXXI група: Разне области 1912—1944, 1 : 1912—1940, 1/3 —а), План земљишта својине ФДБР и планови станова из 1929. и 1930. године (иста група, 6 : 1912—1940, 6/8), који омогућује прецизан увид у изглед насеља, број и распоред стамбених објеката, као и врсту објеката — станова. Тако се на пример може пратити основна типологија станова: и најпре су зидани станови — баракe („камени станови“) за раднике-самце, а доцније и њихове породице. То су дуге зграде, правоугаоне основе са по десетак просторија-соба (свака просторија имала је свој улаз), у којима је живело десет до

⁶ М. Драшкић, *Насеља, порекло становништва и етнички процеси*, Бор и околина I, Бор 1973, 259.

⁷ *Попис становништва и станова 1971*, Станови — година изградње и квалитет, Београд 1973.

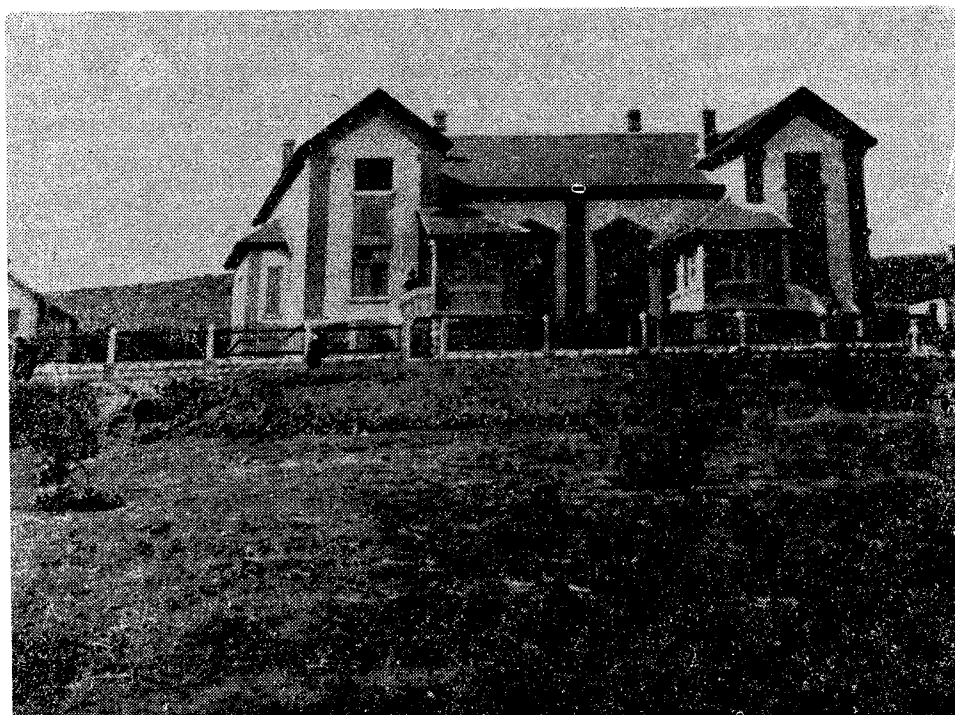

Сл. бр. 4 — Радничка колонија из 1939. године (породично становање)

петнаест радника. Нешто касније, двадесетих година, грађени су станови у сличним објектима, са две или три просторије. Вишедолне куће грађене су за рударске раднике вишег ранга. Из *Списка наших службеника стране народности и Списка о пословању предузећа и бројном стању страних и домаћих радника-наместеника* (I — 11/3, 1933—1935, Администрација) може се видети да су такве куће углавном припадале страним радницима, с обзиром на то да су они били први стручњаци у овом руднику.

Посебно је занимљив докуменат под називом *Закон о уговору о раду и помоћи са прилозима*, који је закључен у Паризу 1932. године између Краљевине Југославије и Републике Француске (подаци о оснивању ФДБР до 1934. године, I-11 11/3-б). Реч је о регулисању права на истим пословима југословенских радника у Француској и француских радника у Југославији, односно о реципроцитету тих права у статусу радника на истим или сличним пословима. Осим уговорених обавеза и права о подједнаком исплаћивању радника, гарантују се и друга права, као што је осигурање радника, услови њиховог становања, хигијене и др.

На основу овог уговора настала је обавеза ФДБР да брине о становима својих радника, које их је и саградио, али је од тада и у обавези да се стара о њиховом одржавању.

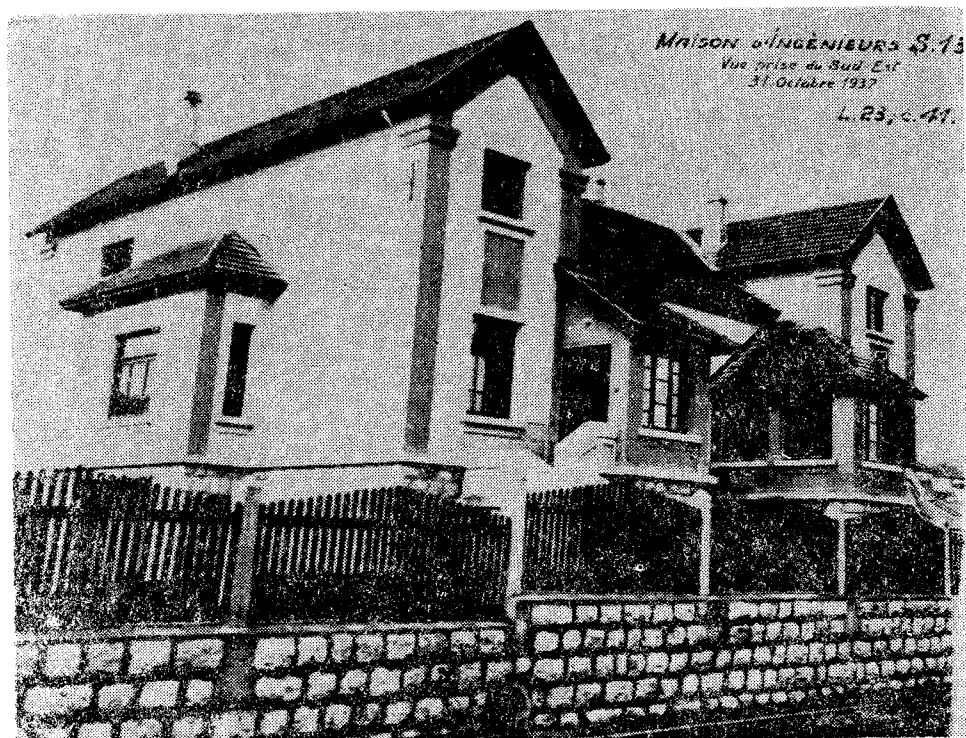
Сл. бр. 5 — Кућа са два стана (индивидуално породично становање)

Сл. бр. 6 — Кућа са четири стана

Сл. бр. 7 — Кућа за инжењере — самце (колективно становање)

Сл. бр. 8 — Кућа за инжењера — породична (индивидуално становање)

У документима под називом *Bons payes — Плаћени бонови* (X — 2/7: Изградња—оправка станова), налазе се молбе станара—радника на основу којих су одобрени разноврсни радови. Ради илустрације, навешћу неколико молби:

„Господину Директору
Француског Друштва Борских Рудника

Станујем у Тимочкој улици бр. 3, самачки стан од једну собу, ходник и шупа за дрва. Окренен је 1933., а врата од шупе су се сасвим покварила.

Молим Господина Директора ако је икако могуће да ми се стан окречи и врата од шупе поправе.

1. маја 1939
Бор

Учитив
Алекса Смиљковић
писар
Братинске Благајне

...
Господину Управнику Топионице при ФДБР
у Бору

Станујем фамилијарно у компаниски стан улица „Пиротска“ Група 11/6.
Од дуго времена није учињена оправка зграда сада је потребно само мало унутрашње оправке као што је патос, прозор, кречење и др.

Понизан
Никола Шилав
магационер при стари планер
Топионица

...
Управи Борских рудника
Бор

- Уљудно молим да ми се:
1. Оправи и прошири летња кухиња...
  2. Да се на шпорету у зимској кухињи измала казан од плеха за грејање воде и
  3. Да се уведе вода у летњој и зимској кухињи и направи на оба места бетонски лавабо...

У нади да ће ми се одобрити тражено остајем

септембра 1940
у Бору

Са поштовањем
Ђорђе Фојан
гл. надзорник рудника

...
Управи Берских Рудника
Бор

Најучтивije молим поменуту управу ако би хтела доделити један енглески глосет из хигијенских разлога.

...
12. јуни 1939.
Бор

Гашпар Точај
надзорник

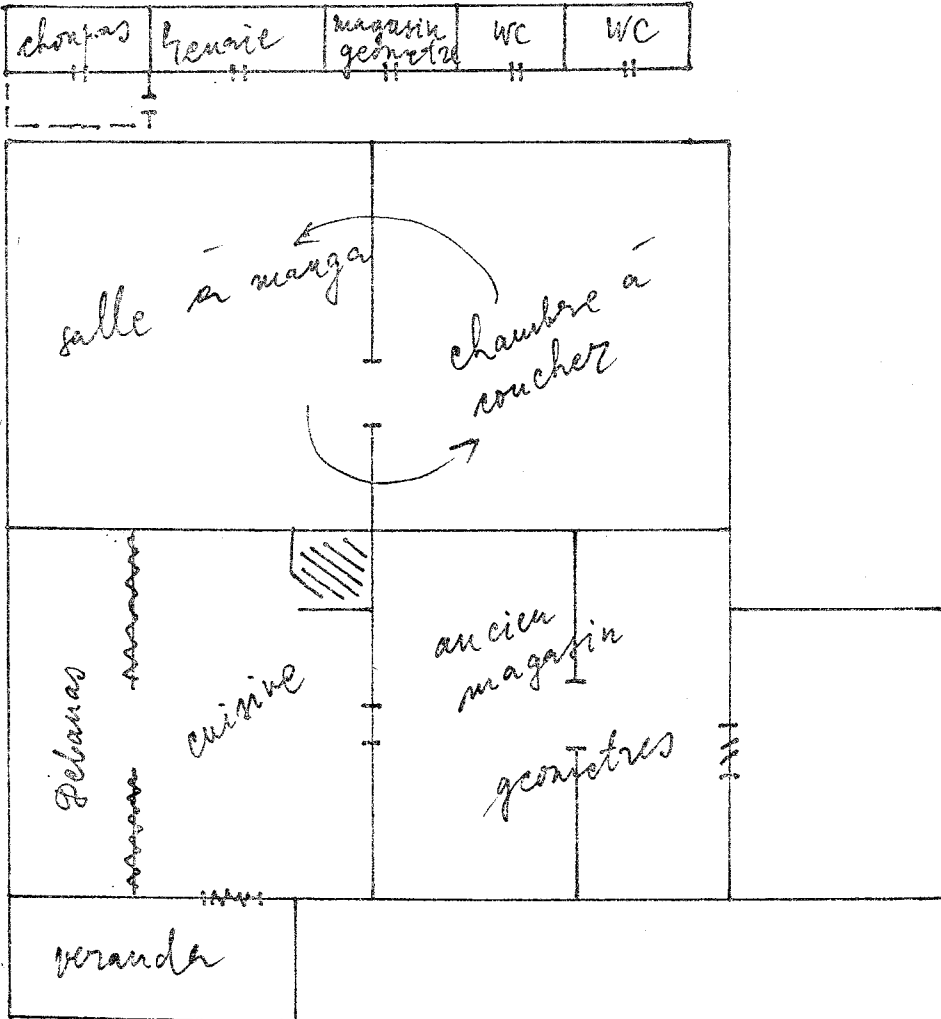

МОЛБА

Молим Г-на Управника за дејство код ФДБР Пошто ођу да женим свог сина Михајла који сада ради на сондажима у руднику, а има око 9 година рада код овдашњег предузећа молим да ми се стан прошири за једну собу која се налази до мога стана... А такође да ми се подрум ископа и летња кујна сази- да које ми за сада недостају...

26/I — 1938
Бор

Понизан
Александар Гуран
рударски надзорник"

(Прилог бр. 1: Скица одобрене адаптације)

Уз ову документацију приложен је и списак приватних лица код којих су извршене разне оправке и доградња, као и врсте радова (одводни канали у двориштима, градња шупа, репарација станова,

изолација подрума, зидање пећи или постављање плеханих, чак и постављање чункова за њих, и др.).

Из Фонда Француског Друштва Борских Рудника вредно је споменути још и богату фотодокументацију из периода 1924 — 1939. године, кроз коју се могу пратити различите фазе развоја рудника и насеља (Прилог бр. 2: сл. 1—8), као и неколико докумената чији назив непосредне упућује на њихов садржај, а које бих овом приликом навела као избор из истоименог регистра.

То су:

- Објава — наређење за житеља колоније о понашању у колонији (I група: Администрација, 5 : Службена обавештења 1929—1931, 5/1-ћ);
- Објава о јавном саобраћају (исто као и претходно, 5/3-6);
- Француска приватна школа и забавиште (14 : 1929—1941, 14/5-а);
- Наредба о попису сијалица у становима друштва (16 : 1932—1944, 16/6-д);
- Објава свим власницима друштвених станова да станове и дворишта темељито чисте како им они не би било одузети (18:1941—1942, 18/в);
- Историјски преглед штета од дима, 1906 — 1933, са картом из 1928. (XVII група : Комисија за процену штете од дима 1934—1940, 1:1912—1940, 1/1-6, в);
- Куповина земље од стране ФДБР за општину ради изградње школе, суда, пијаце и вашаришта (XXXI група: Разне области: 1912—1944, 3:1912—1940, 3/5-а);
- Допис удружења рударских подузетника радницима да сачине попис потребних радника и тиме омогуће повратак исељених рудара који су се иселили у Немачку пре I св. рата, 1923 (исто као претходно, 7:1921—1942, 7/2).

Ових неколико података из рудничке архивске грађе о Бору, а о изградњи, одржавању и функционисању станова рудара, може послужити за праћење развоја овог насеља од рударске колоније до данашњег урбаног центра. Наиме, постојећа грађа омогућава да се идентификују и датирају типови кућа, различите фазе њихове опремљености, коришћење и организација стамбеног простора, као и утицај тог и таквог становања на стан и становање у савременим условима (евентуално преузимање тих архитектонских решења или преузимање облика организације простора и домаћег живота, и др.), како у Бору тако и у околним насељима која гравитирају овом руднику. Укратко, даља истраживања треба да омогуће сагледавање облика међусобног прожимања традиционалне и урбане културе са рударском културом.

Živka Romelić

THE ARCHIVE OF RUDNIK AS A SOURCE FOR EXPLORING MINERS CULTURE OF LIVING IN TIMOK AREA

Summary

In ethnological research of miners' living culture in North-East Serbia, Rudnik archive represents one of the largest sources. This is particularly the case with mines whose opening directly provoked building of new settlements. The reach archive material offers the preliminary documents and authentic datas about creation and genesis of settlements functional typologisation of flats, shematical review of certain types of living spaces, and other accompanying objects, as well as lots of material relevant for ethnographic research of miners and their culture.